

کتاب هشتم دینکرد

آوانویسی، ترجمه، یادداشت و واژه‌نامه

محسن نظری فارسانی

فروهر، ۱۳۹۷

سرشناسه	: آذربایدمیدان، قرن ۹ ق.
عنوان قراردادی	: دینکرد. کتاب هشتم
عنوان و نام پدیدآور	: کتاب هشتم دینکرد: آوانویسی، ترجمه، یادداشت و واژه‌نامه/محسن نظری فارسانی.
مشخصات نشر	: تهران: سازمان انتشارات فروهر، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۷۰۶ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۷۸۴۴-۲۳-۶
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: واژه‌نامه.
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: اخلاق زردشتی — متون قدیمی تا قرن ۱۴.
موضوع	: Zoroastrian ethics -- Early works to 20th century
موضوع	: اندرزنامه‌های پهلوی — متون قدیمی تا قرن ۱۴
موضوع	: Maxims, Pahlavi -- Early works to 20th century
ژانر افزوده	: نظری فارسانی، محسن، ۱۳۶۱ - مترجم
شناسه افزوده	: سازمان انتشارات فروهر
رد بندهی خزانه	: ۱۳۹۷ ۲/۱۳۹۵BP
رده بندهی دیویی	: ۴۲/۱۷۰
شماره کتابساز ملی	: ۵۵۵۹۲۰۴

کتاب هشتم دینکرد

آوانویسی، ترجمه، یادداشت و واژه‌نامه

محسن نظری فارسانی

طراح جلد: سیامک جمعی‌راده

چاپ اول: ۱۳۹۷

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۸۴۴-۲۳-۶

همه حقوق برای مؤلف محفوظ است.

تکثیر، انتشار و ذخیره‌سازی تمام یا بخشی از این اثر به هر شکل (چاپی، الکترونیکی و...) و با هر هدفی بدون مجوز از ناشر، غیرقانونی و قابل پیگرد است.

مؤسسه فرهنگی انتشاراتی فروهر

نشانی: خیابان حافظ، نرسیده به چهارراه کالج، کوچه بامشاد، پلاک ۳، سازمان جوانان زرتشتی (فروهر)، تلفکس: ۸۸۸۰۹۶۶۵

مرکز پخش و فروش: خیابان انقلاب، خیابان فلسطین جنوبی، پلاک ۲۶۱، تلفکس: ۶۶۴۶۲۷۰۴

فهرست

مقدمه

۷	مؤلفان دینکرد
۹	مختار و محتوای کتاب هشتم دینکرد
۱۰	نسخه‌های موجود از کتاب هشتم دینکرد
۳۱	پیشینه پژوهش
۳۳	روش کار در تهیه این کتاب
۳۴	آوانویسی و برگردان فارسی
۳۹	بخش مقدمه
۴۱	بخش ۱: ستودگر
۴۵	بخش ۲: ورشتمانسر
۴۶	بخش ۳: یغ
۴۷	بخش ۴: دامداد
۴۷	بخش ۵: وختر
۴۸	بخش ۶: پاژگ
۴۹	بخش ۷: رتوشتایتی
۵۳	بخش ۸: برش
۵۴	بخش ۹: کشکیسرو
۵۶	بخش ۱۰: وشتاسپ‌ساست
۵۷	بخش ۱۱: وشتگ
۵۸	بخش ۱۲: چهرداد
۵۸	بخش ۱۳: سپند
۶۱	بخش ۱۴: بغان یسن
۶۴	بخش ۱۵: نیگادم
۶۵	بخش ۱۶: نیگادم (زخمستان)
۶۸	بخش ۱۷: نیگادم (ریشستان)
۷۱	بخش ۱۸: نیگادم (همیمالستان)
۷۳	بخش ۱۹: نیگادم (قسمت پایانی)
۸۲	بخش ۲۰: دزد دروج تن
۱۰۶	بخش ۲۱: دزد دروج تن (آمیخته)
۱۰۹	بخش ۲۲: دزد دروج تن (پسوش‌هورستان)
۱۱۳	بخش ۲۳: دزد دروج تن (ستورستان)
۱۱۶	بخش ۲۴: دزد دروج تن (ارجستان)
۱۱۸	

۱۱۸	بخش ۲۵: دزد دروج تن (ارتشتارستان)
۱۲۳	بخش ۲۶: دزد دروج تن (آمیخته)
۱۲۵	بخش ۲۷: هسپارم (هیریدستان)
۱۲۷	بخش ۲۸: هسپارم (نیرنگستان)
۱۳۰	بخش ۲۹: هسپارم (گهریگستان)
۱۳۲	بخش ۳۰: هسپارم (آمیخته)
۱۳۹	بخش ۳۱: هسپارم (دربارهٔ ور و پساخت)
۱۳۹	بخش ۳۲: هسپارم (دربارهٔ قرنطینه، درمان، و کشتن دام)
۱۴۰	بخش ۳۳: هسپارم (آمیخته)
۱۴۳	بخش ۳۴: هسپارم (دربارهٔ فرزند و فرزندخواهی)
۱۴۶	بخش ۳۵: هسپارم (دربارهٔ تملک، تصاحب، و ...)
۱۴۷	بخش ۳۶: هسپارم (قسمت پایانی)
۱۵۵	بخش ۳۷: سگادم
۱۶۶	بخش ۳۸: سگادم (اپیدگانستان)
۱۷۱	بخش ۳۹: سگادم (زهانگستان)
۱۷۲	بخش ۴۰: سگادم (وخشستان)
۱۷۹	بخش ۴۱: سگادم (استان)
۱۸۰	بخش ۴۲: سگاده (آمیخته)
۱۸۸	بخش ۴۳: جددیوداد
۱۹۹	بخش ۴۴: هادخت
۲۰۲	بخش ۴۵: ستوت یسن
۲۰۵	نسخه بدل ها
۲۷۳	یادداشت ها
۴۳۵	پیوست ها
۴۴۱	واژه نامه
۵۸۱	متن کتاب هشتم دینکرد (چاپ مدن)
۶۹۳	منابع

چند معنی برای «م دینکرد» مهم‌ترین متن به زبان فارسی میانه، ذکر شده است (شکی، ۱۳۷۹: ۲۲۳-۲۲۵)، «تألف دینی» از دیگر نظرها پذیرفتنی‌تر به نظر می‌رسد. کتاب بر پایه زند اوستا تألیف شده است، از نظر تنوع مطالب بسیار غنی است، و به حق «دانشنامه مزدیسنی» لقب گرفته است (de Menasce, 195۴).

مؤلفان دینکرد

آذرباد امیدان نام خود و آذرفرنبغ فرخزادان را به عنوان دو تن از مؤلفان و نویسندگان دینکرد در آخرین فصل دینکرد سوم آورده است. آذرفرنبغ فرخزادان دینمرد پراوازه زردشتی در سده سوم هجری برابر با سده نهم میلادی بوده است. چند تن از صاحب‌نظرانی که در فقه و فلسفه و کلام زردشتی رسالاتی نوشته‌اند به سخنان او استناد کرده‌اند؛ مردان‌فرخ اهرمزدادان^۱ فیلسوف و متکلم زردشتی در سده سوم هجری در کتاب ارجمند شکند گمانیگ وزار^۲ با القاب «پیشوای بهدینار»^۳ و «بزرگترین فرزانه»^۴ و «اشون (= پارسا، پرهیزکار)»^۵ (به ترتیب در فصل ۴، بند ۱۰۷؛ فصل ۹، بند ۳؛ فصل ۱۰، بندهای ۵۵-۵۶) از آذرفرنبغ یاد کرده، و سخنانش را شاهد آورده است. منوچهر، دیگر دینمرد بزرگ و نام‌آشنای زردشتی در نیمه دوم سده سوم هجری، نیز در بند ۸ از پاسخ به پرسش ۸۷ آذرفرنبغ را «برترین پیشوای بهدینان» خوانده، و به فتوای

1. Mardān-Farrox ī Ohrmazd-Dādān
2. Škend Gumānīg Wizār
3. hūdina pōšapāc
4. aytō farzāna
5. ašō

او استناد کرده است. وی در نامه نخست (فصل ۳ بند ۹) از نامه‌های سه‌گانه‌اش آذرفرنبغ فرخزادان را «برترین پیشوای به‌دینان» خوانده، و گفته‌های او را شاهد آورده است (رضائی باغبیدی، ۱۳۸۴: آب). دینکرد چهارم و پنجم، بخش اعظم دینکرد سوم، و روایت آذرفرنبغ فرخزادان از مهمترین آثار نخستین مؤلف دینکرد پس از اسلام است. موضوع رساله کوتاه موسوم به گجستگ ابالیس^۱ پاسخ‌های این مرجع زردشتی به هفت پرسش ذی‌اهرمزد^۲ در حضور مأمون (۱۹۸-۲۱۸ هجری) است.

درباره آذرباد امیدان اطلاعات چندانی در دست نیست. در مورد زمان حیات او دو نظر متواتر وجود دارد. دمناش معتقد است که در سده دهم میلادی می‌زیسته، و به روایت مسعودی استناد می‌کند که از موبدی همروزگار با خود (اواسط سده دهم میلادی) به نام «آباد» (= ایماد = ایمید = امید) پسر اشوهیشت نام برده است. دمناش بر آن است که آذرباد پسر این امید بوده، و در نتیجه در سده دهم میلادی زندگی می‌کرده است. از سوی دیگر، در کتاب بندهش از آذرباد امیدان به‌عنوان همروزگار زادسپرم، برادر منوچهر، نام برده شده است. همچنین مسعودی از موبدی به‌نام اسفندیار پسر آذرباد پسر انمید (= ایماد = امید) یاد کرده، که در سال ۳۲۵ هجری (برابر با ۹۳۶ میلادی) به قتل رسیده است. به احتمال زیاد این موبد پسر آذرباد امیدان است، و در نتیجه وی در سده نهم میلادی می‌زیسته است. این نظر پذیرفتنی‌تر از نظر دمناش است (تفضلی، ۱۳۸۳: ۱۳۰).

دلیل اینکه مردان فرخ در رابطه با نویسندگان دینکرد نامی از آذرباد امیدان نبرده، این است که در زمان نوشتن شکند گمانیگ وزارت خارجه بخش‌هایی که آذرباد امیدان تدوین کرده است هنوز آغاز نشده بود، یا هنوز به در حال انجام بود و به پایان نرسیده بود (تفضلی، ۱۳۴۵: پنج). آذرباد امیدان به مطالعه و بررسی رید اوستا پرداخت و حاصل کار او کتاب‌های بسیار مهم هفتم، هشتم و نهم دینکرد بود.

ساختار و محتوای کتاب هشتم دینکرد

کتاب هشتم دینکرد، تألیف آذرباد امیدان، از مهمترین کتاب‌های دینکرد است و در ادبیات پهلوی کتابی ویژه و منحصر به فرد به شمار می‌آید. مهارت «خلاصه‌نویسی» یک

1. Gujastag Abālis

2. Day-Ohrmazd

دینمرد بزرگ است از کتابی به ارجمندی و بزرگی اوستا. اساس کار آذرباد بر «زند» بوده است (Shapira, 1998: 3-4)، و این در بند ۲ بخش مقدمه دینکرد هشتم تصریح شده است: «آنچه در حیطة این کتاب است، اقوال دین به را نوشتن [و] به آگاهی عموم رساندن، از زند است؛ اقوال دین (= اوستا) را برای آگاهی دهی به امت، جایز است بر اساس خود کلام دین نوشتن.» زند در دامنه معنایی «دین» قرار می‌گیرد.

در مقدمه کتاب هشتم دینکرد مطالب مهمی ذکر شده است. در بند دوم آن آمده است که این کتاب بررسی کلی کتاب دین مزدیسنی است برای آگاهی عموم، بر اساس زند. در دهان سوم تا یازدهم موضوع سه گونه تقسیم‌بندی اعمال شده بیان شده است. «گاهانیک» و «هادگ مانسریگ» و «دادیک» سه بخش کلی را تشکیل می‌دهند، و هر یک دربردارنده هفت مجموعه یا قسمت هستند که همان نسک‌های مختلف اوستای موجود در زمان ساسانیان باشد. هر یک از این نسک‌ها یا قسمت‌ها نیز شامل فصل‌های متعدد است. در دسته‌بندی نسک‌ها به سه بخش کلی، محتوای نسک‌ها مد نظر بوده است، آن هم نه به‌طور دقیق؛ از این‌ها منظور از نسک‌های گاهانی نسک‌هایی نیستند که در آنها لزوماً از گاهان و شرح آنها سخن گفته باشد، بلکه «گاهان» که بیشتر درباره دانش و کارهای مربوط به مینوست، و داد که بیشتر درباره دانش و کارهای مربوط به گیتی است، و هادگ مانسر که عمدتاً مربوط به آگاهی درباره کارهایی است که میان این دو [مقوله] است.» در بند پنجم دلیل جالب این بخش‌بندی سه‌گانه چنین ذکر شده است که در بخش گاهانیک «شرح همه دانش» آمده است، در هادگ مانسریگ «روش به کار بستن دانش»، و در دادیک «عمل به دانش» آمده است. در ادامه توضیح بیشتری در این باره می‌آید؛ همچنین ← یادداشت بند چهارم از بخش مقدمه.

هر بخش دربردارنده هفت قسمت یا نسک است، و این‌ها را به عدد بیست و یک می‌رساند. در این دسته‌بندی نمادین، برای آن سه بخش کلی، سه بیت ذکر مقدس اهورنور مد نظر بوده است، و برای این بیست و یک قسمت بیست و یک واژه این ذکر ارجمند؛ به این نکته در بندهای هفدهم و هجدهم مقدمه تصریح شده است. در مقدمه کتاب هشتم دینکرد دو ترتیب برای نسک‌ها ارائه شده است. ترتیب نخست در هنگام برشمردن نسک‌های متعلق به بخش‌های سه‌گانه ارائه شده است (بندهای هشتم مقدمه)، و ترتیب دوم به‌طور یکجا و با چینشی حساب‌شده (بند یازدهم مقدمه) که

اساس کار مؤلف در برشماری نسک‌ها قرار گرفته شده است. ترتیب قرارگیری نسک‌ها در این دو چینش چنین است:

ترتیب اول		ترتیب دوم	
۱	ستوت یسن	۲	ستودگر
۲	ستودگر	۳	ورشتمانسر
۳	ورشتمانسر	۴	بغ
۴	بغ	۱	دامداد
۵	ستگ	۲	وختر
۶	دخت	۳	پازگ
۷	سپند	۴	رتوشتایتی
۱	دامداد	۵	برش
۲	وختر	۶	کشکیسرو
۳	پازگ	۷	وشتاسپ‌ساست
۴	رتوشتایتی	۵	وشتگ
۵	برش	۶	چهرداد
۶	کشکیسرو	۷	سپند
۷	وشتاسپ‌ساست	۱	بغان یسن
۱	نیگادُم	۲	نیگادُم
۲	دزد دروج تن	۳	دزد دروج تن
۳	هسپارم	۴	هسپارم
۴	سگادُم	۵	سگادُم
۵	ویدیوداد	۶	ویدیوداد
۶	چهرداد	۷	هادخت
۷	بغان یسن	۱	ستوت یسن
			گهانینگ
			گهانینگ
			گهانینگ
			هادگ مانسریگ
			هادگ مانسریگ
			هادگ مانسریگ
			هادگ مانسریگ
			هادگ مانسریگ
			هادگ مانسریگ
			گهانینگ
			دادیک
			گهانینگ
			دادیک
			دادیک
			دادیک
			دادیک
			دادیک
			گهانینگ
			دادیک

شاپیرا با بیان اینکه ترتیب نخست احتمالاً ترتیبی است که بر طبق یک نظم از پیش تنظیم شده ۲۱ بخشی، و ترتیب دوم «در راستای مسیرهای اصول عبادی-جادویی» چیده شده است، این دو برشمارش را یادآور سامانه برشمارش یشت‌ها و گاهان می‌داند

(Shapira, 1998: 2). همانگونه که گفته آمد، اهنور مبنای این دسته‌بندی سه‌گانه بیست و یک عددی بوده است. ذکر اهنور (Geldner, 1896: 97) چنین است:

yaθā ahū vairiīō aθā ratuš ašāt.cīṭ hacā

vañhēuš dazdā managhō šīiaoθananaṃ aṇhēuš mazdāi

xšaθrēmčā ahurāi ā yim drigubiiō dadaṭ vāstārēm

چنانکه پیداست نخستین و فرجامین بیت هفت واژه دارند، و بیت میانی شش واژه؛ در این صورت، کل دعا بیست واژه خواهد داشت. Cīṭ در بیت نخست باید یک واژه مستقل به شمار آورده شود. در این صورت، همان گونه که شاپیرا یادآوری کرده است، نخستین بیت هشت واژه دارد، دومین بیت شش واژه، و تنها بیت سوم است که هفت واژه دارد. پس تنها یک داد، شمار درست دارند و دو گروه دیگر یک مورد افزونی و کسری دارند (Shapira, 1998: 5).

در توجیه ترتیب دوم چند نکته باید در نظر داشت: الف) بند ۸ مقدمه تصریح می‌کند که گرچه نسک سپند یک نسک گاهانی به شمار آمده است، ولی در اصل گاهانی نیست. ب) همچنین در بند ۱۰ — آیه ۱۰ — آمده است که چهاراد و بغانیسن به‌رغم محتوای غیردادیک‌شان دادیک شمرده شده‌اند. پ) بنا بر بند ۱۳ مقدمه، هر یک از بخش‌های گاهانیگ و هادگ‌مانسریگ و دادیک هادگ‌مانسریگ را دارند و هم دربردارنده مطالبی از دو مقوله دیگر، و دلیل آن این است که «در مینو گیتی است، و در گیتی مینو، و در بین هر دو هر دو» (ت) بنا بر بند ۱۴ مقدمه آغاز نسک‌های دادیک با واسطه وشتگ گاهانی به پایان بخش هادگ‌مانسریگ پیوسته است. ث) طبق بند ۱۵ مقدمه، هادخت و ستوت‌یسن به پیوست ویدیوداد می‌آیند. همچنان که رست یادآور شده است (West, 1892: 40)، ترتیب این سه نسک ممکن است به‌خاطر کاربرد همیشگی آنها در مراسم مذهبی باشد، به‌طوری‌که یا وندی‌داد یا هادخت در هنگام ذکر و خواندن ستوت‌یسن — که دربردارنده بخش عمده یسنا و ویسپرد است — بدان افزوده می‌شود. در بند نهم خسرو قبادان و ریدک نیز از این سه نسک با هم نام برده شده است. ج) طبق بند ۱۶ مقدمه، دوباره پیوستن پایان بخش دادیک به گاهان نشانه این است که «در آغاز سازماندهی به‌صورت مینوی-گاهانی محض بود؛ سرانجام نیز گیتی آن شود».

با جمع‌بندی این مطالب می‌توان بدین نتیجه رسید که دسته‌بندی سه‌گانه هفت‌تایی یک دسته‌بندی مصنوعی است، و با اعمال جرح و تعدیل به آن دست یافته‌اند. به نظر می‌رسد که شخص یا انجمنی که نسک‌ها را به ترتیب دوم چیده است، به‌خاطر آنچه که در بند «ج» گفته آمد، ترتیب را از پایان و با مهمترین نسک گاهانی آغاز کرده است. چون ستوت‌پسن که نخستین نسک گاهانی است در پایان آورده شد، به‌خاطر پیوستگی هادخت و ویدیوداد به آن، ترتیب «ویدیوداد، هادخت، ستوت‌پسن» در پایان چیدمان پدید آمد. اکنون که پای یک نسک دادیک در میان آمد، چهار نسک کاملاً و منحصراً دادیک بر فراز آن قرار داده شد. ماسوخ با ریشه‌شناسی‌ای که از «نیگادُم»^۱ به معنی «پایین‌رین» و «سگادُم»^۲ به معنی «بالا‌ترین» ارائه می‌دهد، نشان داده است که این چهار نسک با طرح، ترتیب اصلی‌شان کنار هم قرار گرفته‌اند (Macuch, 2007: 152). ترتیب دوم یک چیدمان دایره‌وار است، و بازپیوستن گیتی به مینو را نشان می‌دهد. نسک‌ها طوری چیده شده‌اند که در دو سوی نسک‌های دادیک و هادگ‌مانسریگ — خواه گروهی و خواه منزه — یک نسک گاهانی باشد. بر فراز نسک‌های دادیک واقعی، نسک‌های مهمان قرار گرفتند؛^۳ پس یک نسک گاهانی‌شده میان دو نسک دادیک‌شده آمده است. همانگونه که گفته آمد، این نسک گاهانی در پایان فهرست آمده است. در یک روند دایره‌وار دومین و سومین و چهارمین نسک‌های گاهانی بلافاصله پس از آن به‌عنوان سه نسک نخست چیدمان قرار می‌دهند. دسته هادگ‌مانسریگ با همان ترتیب در پی آن آمده است. پس از این دسته بی‌یابد یک نسک گاهانیگ قرار می‌گرفت؛ مطابق با بند «ت» وشتگ در آنجا نشانده شد. پس از وشتگ، چنانکه ذکر شد، سه نسک مهمان قرار دارند.^۴ در این چیدمان ترتیب «مینو-گیتی، مینو، گیتی، مینو، گیتی، مینو» را داریم. اگر سه نسک مهمان و نسک وشتگ را، که یک توالی متناوب «مینو، گیتی، مینو، گیتی» را تشکیل داده‌اند، از میان برداریم، به ترتیب «مینو، مینو-گیتی، گیتی، مینو» می‌رسیم و این همان روندی است که در جهان‌بینی زردشتی است. به نظر می‌رسد که آن توالی «مینو، گیتی، مینو، گیتی» در میانه چیدمان و بلافاصله پس از دسته هادگ‌مانسریگ برای تأکید نکته «پ» باشد. در روند

1. *nīkāta-ma- > nīgādom

2. *uskāta-ma- > sagādom

۳. برای نظرات دیگر در این رابطه ← West, 1892: 40-41; Shapira, 1998: 5-8

فرشگرد، بنا بر فصل ۴۸ *روایت پهلوی*، اوشیدر هادگ مانسریگ عمل می‌کند و اوشیدرماه دادیک؛ گرچه از عمل گاهانیگ سوشیانس ذکرى به میان نیامده است، ولی مطلب چنان پیداست — به‌ویژه قربانی‌هایی که در پنج گاه انجام می‌شود — که نیاز به گفتن نبوده است.^۱

موله از دیدی دیگر نیز به این سه گونه دین برنگریسته است. وی با ذکر عبارت‌هایی از کتاب‌های سوم و ششم دینکرد نشان داده است که از نظر اندیشه‌وران مزدیسنى سطح دینی به دم بیش از فرشگرد نیز در سه رتبه گاهانیگ، هادگ مانسریگ و دادیک درجه‌بندی می‌شود (موله، ۱۳۹۵: ۹۵-۹۶). از میان نقل‌قول‌های او، دو عبارت از دینکرد ششم ذکر می‌شود.^۲ عبارت شماره ۷۰ و دیگری عبارت شماره ۲۰۶:

«ایشان به این نیز چنین قائل بودند: [افراد] گاهانی را نگرانی آن‌جهانی از دروندی، و هادمانسری‌ها را نگرانی از بدنامی، و افراد دادی را ترس از کیفر و زجر پادشاه از گناه می‌پاید.»

«ایشان به این نیز چنین قائل بودند» مردم این سه گونه‌اند: یکی گاهانی، یکی هادمانسری و یکی دادی. همبستگی اشخاص گاهانی با ایزدان، و جدایی [ایشان] از دیوان و دروجان، اندازه مال [ایشان] در خوراک شام و صبحانه، و برای گناهی که مرتکب می‌شوند شرم و سرزنش پادافراه است. همبستگی اشخاص هادمانسری با پرهیزکاران، و جدایی [ایشان] از دروندان، و اندازه مال [ایشان] در حد کسب حلال، و برای گناهی که مرتکب می‌شوند تازیانه سروش‌چرانم [او] بیشتر کشتن و تاوان توختن (= کفاره دادن) پادافراه است. همبستگی اشخاص دادی با زرتشتیان (= زردشتیان)، و جدایی [ایشان] از غیرایرانیان (= غیرزردشتیان)، اندازه مال [ایشان] در حد در — یعنی [هر اندازه] به‌طور قانونی می‌توان فراهم کرد — و برای گناهی که مرتکب می‌شوند زندگی کوتاه در (= توأم با) رنج^۴ پادافراه است.^۳»

۱. موله شواهدی مبنی بر گاهانیگ بودن دین و عمل سوشیانس از کتاب‌های هفتم و نهم دینکرد و دادستان دینی آورده است (موله، ۱۳۹۵: ۹۷).

۲. ترجمه‌ها از نگارنده است.

۳. «در» در اینجا معنای «توان درآمدی، دخل» دارد.

۴. در متن ۱۳۵۴۵ ۱۳۵۴۶ ۱۳۵۴۷ آمده است، به ۱۳۵۴۵ ۱۳۵۴۶ ۱۳۵۴۷ تصحیح شد. چنین به نظر می‌رسد که واژه (۱۳۵۴۷) را rōz خوانده‌اند، و آن را به‌صورت هروارشی نوشته‌اند.